

AVRO BÖLGESİ'NDE TURİZM SEKTÖRÜ GELİR DAĞILIMINI ETKİLİYOR MU?*

Gül Şerife HUYUGÜZEL KIŞLA¹, Burcu BERKE²

Gönderim tarihi: 07.07.2022

Kabul tarihi: 06.12.2022

Özet

Bu çalışmanın temel amacı avro bölgesi için 2002-2016 döneminde turizmin gelir eşitsizliğine olan etkilerini panel veri analizi üzerinden ortaya koymaktır. Gelir eşitsizliği ve büyüme ilişkisine yönelik ilk çalışma Kuznets (1955)'e aittir. Düşük gelirli ülkelerde ekonomik büyümenin arttığı ilk dönemlerde kişi başına gelir arttıkça gelir eşitsizliği de artarken büyümenin artmaya devam ettiği ilerleyen aşamalarda ise işgücü kırdan kente doğru göç ettiğinde (veya kentleşme oranı arttığında) bu eşitsizlik azalmaktadır. Literatürde “geleneksel Kuznets eğrisi”nin varlığı yaygın olarak tartışılırken, turizm sektöründeki gelişmelerin gelir eşitsizliğine etkilerinin daha az araştırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada avro bölgesi için turizm sektörü odaklı bir analiz yapılmakta ve çalışmanın sonuçları ise diğer kontrol değişkenlerinin (büyüme, dışa açıklık veya küreselleşme, kentleşme oranı, doğrudan yabancı yatırımlar ve işgücü) etkileri dikkate alındıktan sonra turizm sektöründeki gelişmelerin gelir eşitsizliğini azalttığını göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Avro Bölgesi, Turizm, Gelir Eşitsizliği, Panel Veri Analizi

Jel Kodları: O15, O52, C23

DOES TOURISM SECTOR AFFECT INCOME DISTRIBUTION IN THE EURO ZONE?

Abstract

The main purpose of this study is to reveal the effects of tourism on income inequality for the eurozone in the 2002-2016 period through panel data analysis. The first study on the relationship between income inequality and growth belongs to Kuznets (1955). In low-income countries, income inequality increases as per capita income increases in the first periods of economic growth, and in the later stages of growth, this inequality decreases when the workforce migrates from rural to urban areas (or increases in urbanization rate). While the existence of the “traditional Kuznets curve” is widely discussed in the literature, it is seen that the effects of developments in the tourism sector on income inequality are less studied. In this study, a tourism sector-oriented analysis is made for the eurozone and the results of the study show that the developments in the tourism sector reduce income inequality after the effects of other control variables (growth, openness or globalization, urbanization rate, foreign direct investments and labor force).

Key Words: Eurozone, Tourism, Income Inequality, Panel Data Analysis

Jel Codes: O15, O52, C23

* Bu çalışma 12-14 Mayıs, 2022 tarihleri arasında yapılan IERFM2022 adlı konferansta sözlü olarak sunulmuştur

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, gul.kisla@ege.edu.tr, 0000-0002-0901-2038.

² Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, burcuberke@ohu.edu.tr, 0000-0002-3987-3592.

1. Giriş

Turizm sektörü hızla gelişmekte olan sektörlerden biri olup ülkeler bu sektör üzerinden (döviz gelirleri, doğrudan yabancı yatırımlar, vergi gelirleri ve ilave istihdam fırsatlarının artmasıyla) büyümelerini arttırmaya çalıştıklarından turizm ve seyahat sektörünün küresel milli gelire katkısı yüksektir. 1970'li yıllardan itibaren turizm sektörünün ekonomik etkileri sıklıkla tartışılmasına karşın, bu sektörün istihdam, çevre, yoksulluk ve gelir eşitsizliğine olan etkilerinin daha az tartışıldığı görülür. Turizm gelirlerinin sınıflar, bireyler ve bölgeler arasında nasıl dağıtıldığı önemli iken (Alam ve Paramati, 2016: 111, 112; Li vd, 2016: 82; Raza ve Shah, 2017: 875; Uzar ve Eyüboğlu, 2019: 822, 823), ilgili sektörün bu yönlerinin nispeten daha az tartışılması çalışmamızın motivasyon kaynağını oluşturmaktadır.

Küresel turizm gelirleri ve harcamalarının giderek arttığı bir dünyada, turizm sektörünün gelişmesi ihracatların yanı sıra döviz gelirleri üzerinden ödemeler dengesine katkı sağlayabilirken, bu sektör vergi gelirleri ve çeşitli istihdam olanakları da yaratarak ülkeler için gelir yaratmaktadır. Turizm sektöründen elde edilen döviz gelirleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde mal ve hizmet üretimi ile sermaye ve ara mallarının ithalatında kullanılarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğinden bu konudaki çalışmaların ilk başta “turizm kaynaklı büyüme” (tourism-led growth) hipotezine³ yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca, ileri ve geri bağlantıları yüksek olan bu sektörün gelişmesi çarpan etkileri yaratarak tarım, inşaat ve perakende gibi diğer sektörlerin aktivitelerini de arttırabilmekte ve ekonomik büyüme ile istihdama katkı sağlamaktadır (Kim vd., 2006: 925, 926; Uzar ve Eyüboğlu, 2019: 822, 823).

Küreselleşme sonucu gerek bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi gerekse ulaşım maliyetlerinin düşmesi nedenleriyle tüm ülke gruplarında turizm sektörü ve gelirlerinin arttığı ve bu sektörün belirtilen nedenlerle ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yapılan çalışmalar turizm sektörünün büyümenin yanı sıra gelir eşitsizliğinin de önemli bir belirleyicisi olduğunu veya kaynakların farklı üretim faktörlerinin sahipleri arasında yeniden dağılımı üzerinden bu eşitsizliği etkileyebildiğini de göstermektedir (Oh, 2005; Tang, 2011; Jalil vd., 2013; Raza ve Shah, 2017; Mahadevan ve Suardi, 2019; Uzar ve Eyüboğlu, 2019; Fang, vd., 2020; Ghosh ve Mitra, 2021).

---

³ “Bu hipoteze göre turist varışları ve/veya turizm gelirlerindeki artış turizm sektöründe istihdam ve yatırımları arttırarak ekonomik büyümeyi de arttırmaktadır” (Uzar ve Eyüboğlu, 2019: 822).

Turizm sektöründeki gelişmelerin fiyat, hanehalkı kazanç veya gelirleri ile vergiler üzerinden gelir eşitsizliğini etkileyebildiği ve dolayısıyla, turizm sektörünün aşağıda kanallardan üzerinden geliri yeniden dağıttığı belirtilmektedir (Incera ve Fernandez, 2015: 11, 12; Fang vd., 2020: 2):

- **“Fiyat etkisi”** (price effect): Bu etki, turizm sektörünün zengin hanehalklarının konaklama ve kültürel hizmetlere olan taleplerini ve böylece, bunların fiyatlarını arttırması iken, yoksul hanehalklarının ise temel mal ve hizmetlere olan taleplerini ve bunların fiyat artışlarını sınırlamasıdır. Bu koşullarda turizmin tüketimi arttırıcı etkisi fiyat etkisi üzerinden ülke içindeki gelir eşitsizliğini azaltabilmektedir.
- **Kazanç etkisi”** (earning effect): Bu etkide, turizm sektörünün gelişmesi özellikle hizmet sektöründe (konaklama, ulaşım vs.) istihdamı teşvik edebildiği ve değişik işler için gelir düzeylerinde farklılıklar yaratabildiği için turizm sektörü gelir eşitsizliğini arttırabilmektedir.
- **“Vergi geliri etkisi”** (tax revenue effect): Bu etkide hükümetler turizm ile ilgili mal ve hizmetlerin vergi oranlarına bağlı olarak turizm aktivitelere elde ettikleri vergi gelirlerini arttırabilmektedirler. Ayrıca, turizm sektöründen çıkan vergiler sosyal transferler üzerinden dezavantajlı gruplara transfer edilerek eğitim ve sağlık gibi alanlara aktarılırsa gelirin yeniden dağılımı sağlanarak gelir eşitsizlikleri azaltılabilmektedir.

Sonuçta, turizm sektörü “fiyat ve vergi etkileri” üzerinden bir ülkede gelir eşitsizliğini azaltabilirken, “kazanç etkisi” üzerinden ise gelir eşitsizliğini arttırabildiği için bu sektörün gelir eşitsizliğine net etkisi, bu etkilerden hangisi veya hangilerinin nispeten baskın olduğuna bağlıdır (Incera ve Fernandez, 2015: 12; Fang vd., 2020: 2-4; Uzar ve Eyüboğlu, 2019: 824). Kuznets (1955)’de eşitsizlik sanayileşme ve kalkınmanın ilk aşamalarında artarken (yaratılan zenginlikten sadece azınlık bir kesim yararlanırken), bunların ileri aşamalarında ise nüfusun önemli bir kısmı kalkınmadan giderek daha fazla pay almaya başladığından gelir eşitsizliği kendiliğinden azalmakta ve böyle bir ilişki “geleneksel Kuznets eğrisi” olarak bilinmektedir. Dolayısıyla, kalkınmanın erken aşamalarında kişi başına gelir düzeyi ve eşitsizlik ilişkisi *pozitif* iken, ekonomide tarım sektörünün büyüklüğü azaldıkça ve kentleşme artmaya devam ettikçe yoksul tarım işçilerinin daha fazlası nispeten zengin sanayi sektörüne kayacağından tarımsal işgücünün azalması nispi ücretleri yukarıya çekmektedir. Kalkınmanın ilerleyen aşamalarında gelir eşitsizliğinin azalmasıyla birlikte, kişi başına düşen gelir ve eşitsizlik ilişkisi *negatif*dir (Barro, 2000: 5, 8, 9). Benzer olarak, turizm sektörünün gelişmesinin gelir eşitsizliğine etkisi başlangıçta veya kalkınmanın erken aşamalarında bu eşitsizliği arttırıcı yönde iken, bu sektörün gelişmesi belli bir aşamaya ulaştıktan sonra bu eşitsizlik giderek

azalabildiğinden bir “turizm Kuznets eğrisi” vardır (Alam ve Paramati, 2016: 112; Fang vd., 2020: 4).

Literatürde, çeşitli ülke grupları için geleneksel Kuznets eğrinin varlığı yaygın olarak tartışılırken, turizm sektörü “aşağıya sızdırma teorisi” (trickle-down theory) üzerinden gelir dağılımını etkilemektedir. Bu teoriye göre turizm aktivitelerinin (oteller, alışveriş ve eğlence merkezleri vs.) ekonomik kârları zamanla topluma yayılmakta veya turizmin ekonomik etkileri daha fazla bireyi kapsadığında gelir dağılımı iyileşebilmektedir. Ayrıca, turizm sektörü yarattığı çeşitli istihdam olanakları (özellikle küçük ölçekli konaklama ve yiyecek-içecek hizmetleri (lokanta) üzerinden dezavantajlı gruplar için) ile işsizliği azaltarak veya işgücüne olan talebi artırarak gelir yaratımı üzerinden gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Bir yandan da turizm için mallar ve hizmetlerin üretiminin artması, tarım, perakende ve ulaşım gibi turizm ile ilgili diğer sektörlerdeki üretimleri de arttırmaktadır. Bir anlamda bu sektörün gelişmesi, nüfusun alt gelir gruplarının veya yoksulların refahlarını arttırırken, yabancı turistlerin de ticareti yapılmayan mallar ve hizmetlere olan taleplerinin artmasıyla nispi fiyatları yükseltmektedir. Böylece, ulusal ülkenin reel gelirleri ve dış ticaret kazançları iyileşerek bu gelir toplumun farklı kesimleri arasında yeniden dağılabilmektedir. Bunlarla birlikte, turizm sektöründe yaratılan işlerin birçoğu niteliksiz olabildiğinden, diğer sektörlerle göre daha düşük ücret ödenmekte ve bu durum turizmin yoksulluk yanlısı (pro-poor⁴) özelliğini zedeleyebilmektedir. Çünkü turizm sektörü mal ve hizmet üretiminde düşük gelir gruplarını da içerdiği ve düşük gelir gruplarının turizm sektöründe aktif olarak yer almasını sağladığı için, yoksul kesimlere kâr sağlayarak gelir eşitsizliğini azaltabilmektedir. Aksi takdirde üst gelir grupları turizmin kârlarından daha fazla yararlanabildiğinden, azalan ücretler ve artan üst sınıf gelirleri sonrasında oluşan gelir işgücü ve sermaye gelirleri arasındaki farkı arttırarak fonksiyonel gelir dağılımını bozabilmektedir (Raza ve Shah, 2017: 875; Mahadevan ve Suardi, 2019: 253, 255, 256; Uzar ve Eyüboğlu, 2019: 824).

---

⁴ Bu yaklaşım, turizmin yoksullara daha fazla net kâr sağlamasını amaçladığından, turizm sektörünün gelir eşitsizliğini azaltması beklenir (Alam ve Paramati, 2016: 112).

Tablo 1: Avro Bölgesinde 2002-2016 Dönemi için Ortalama Gini Katsayısı ve Ortalama Turizm ve Seyahat Sektörünün GSYİH'ya %'lik Toplam Katkısı

Ülke	Gini Katsayısı (2002-2016 Ortalaması) ⁵	Turizm ve Seyahat Sektörünün GSYİH'ya Toplam Katkısı (2002-2016 Ortalaması, % olarak)
Avusturya	27,51	15,22
Belçika	25,51	5,82
Kıbrıs	29,2	19,78
Estonya	34,5	14,85
Finlandiya	25,32	9,88
Fransa	28,88	9,59
Almanya	28,32	9,15
Yunanistan	33,1	16,83
İrlanda	29,98	6,917
İtalya	33,06	11,33
Letonya	35,16	7,91
Litvanya	33,86	5,37
Lüksemburg	27,86	10,42
Malta	27,05	9,17
Hollanda	26,32	5,86
Portekiz	33,82	13,94
Slovakya	25,41	5,53
Slovenya	24,30	11,87
İspanya	32,34	14,05

Kaynak: Yazarlar tarafından Solt (2009) veya SWIID ile WTTC veri tabanları kullanılarak hesaplanmıştır.

⁵ Stiglitz (2014) gelir nüfusla orantılı biçimde paylaştırdığında gini katsayısının sıfır olup gelir eşitliğinin varlığını belirtirken, tüm gelir sadece bir kişinin elinde iken bu katsayının bir olup gelir eşitsizliğinin varlığını dile getirmiştir.

Tablo 1'de her bir avro bölgesi ülkesi için 2002-2016 dönemi boyunca hesaplanan *ortalama* gini katsayısı ve *ortalama* turizm gelirleri göstergesi yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında avro bölgesi için gelir eşitsizliğinin temel göstergelerinden biri olan gini katsayısının ortalama olarak 35,16 ile *Letonya*'da olduğu görülürken, en düşük gini katsayısı ise 24,30 ile *Slovenya*'ya aittir. Diğer yandan, turizm gelirleri açısından bakıldığında bu sektörün milli gelire katkısı yönünden *Kıbrıs* ilk sırada yer alırken, *Litvanya* ise en son sırada yer alarak turizm sektörünün gelir yaratma kapasitesinin düşük olduğu bir ülkedir.

Çalışmanın takip eden bölümünde turizm, eşitsizlik ve büyüme ilişkilerine yönelik seçilmiş bir yazın incelemesi yapılacak ve ardından avro bölgesi için 2002-2016 döneminde turizm sektörünün gelir eşitsizliğine olan etkilerinin analizi için oluşturulan veri seti, model, teorik beklentiler ve ampirik sonuçlara yer verilirken, son bölümde ise çalışma politika önerileri ve sonuç ile tamamlanacaktır.

2. Yazın İncelemesi

Çalışmanın bu kısmında gelir eşitsizliğinin belirleyicileri, turizm sektörünün büyüme, bölgesel ve gelir eşitsizlikleri ile olan ilişkilerini araştıran seçilmiş çalışmalara yer verilecektir.

(i) *Gelir Eşitsizliğinin Belirleyicilerini Araştıran Çalışmalar*: Gelir eşitsizliği ve büyüme ilişkisi ilk olarak Kuznets (1955) tarafından ileri sürülmüş olup gelir eşitsizliğini gini katsayısı ile ölçmüştür. Çalışmasında, düşük gelirli ülkelerde kalkınmanın erken aşamalarında kişi başına gelir arttıkça eşitsizliğin de artacağını, ancak, bu gelişmenin sonraki aşamalarında kentleşme oranı arttıkça gelir eşitsizliğinin azalacağını dile getirmiştir. İki sektörlü bir modelde tarım sektöründen (düşük eşitsizlik ve düşük ortalama gelire sahip olan) sanayi sektörüne nüfus kaydıkça (sanayi sektöründe hem eşitsizlik hem de ortalama gelir nispeten yüksektir) toplam gelirler artarken gelir eşitsizliği ise azalmaktadır (Deininger ve Squire, 1998: 275).

Kuznets (1955)'in bu fikri teorik ve ampirik araştırmalara yol açmıştır. Örneğin, bunlardan Deininger ve Squire (1998) on beş gelişmekte olan ülke için 1960-1992 döneminde gelir eşitsizliğini toprak veya varlıkların dağılımı şeklinde ölçerek, gelir eşitsizliği ve büyüme arasında herhangi bir ilişki olmadığını belirtmelerine karşın, Kuznets (1955)'in fikrine benzer olarak, büyümenin düşük olduğu dönemlerde toprak dağılımında eşitsizlik olduğunu vurgulamışlardır. Adams ve Page (2003) MENA bölgesi için 1980-2000 döneminde kamu sektöründe istihdamın baskın olması, uluslararası göç faktörleri ve nüfusun yoksul kesimlerine ayrılan gelir paylarındaki artış nedenleriyle bu bölgenin düşük bir yoksulluk düzeyine sahip

olduğunu belirtmişler ve dolayısıyla, bu değişkenlerdeki artışların gelir eşitsizliğinde etkisinin olmadığını bulmuşlardır.

Bahmani-Oskooee vd. (2008) seçilmiş on altı ülke için 1963-1999 döneminde gelir eşitsizliğinin belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında, büyümenin ülkelerde gelir eşitsizliğini etkilemesine karşın, Kenya dışındaki diğer ülkeler için geleneksel Kuznets eğrisi ilişkisinin geçersiz olup, dışa açıklığın ise ülkelerde değişen yönlerde gelir eşitsizliğini etkilediğini bulmuşlardır. Perugini ve Martino (2008), Avrupa ülkeleri için 1995-2004 döneminde gelir eşitsizliğinin ekonomik, demografik ve kurumsal belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında, işgücü piyasası performansı, patent başvuruları ve pazarlığın merkezileştirilmesinin bölgesel gelir eşitsizliğini anlamlı biçimde etkilerken, gelir eşitsizliği ve bölgesel büyüme oranları arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Rodriguez-Pose ve Tselios (2009), Avrupa Birliği ülkelerine ait 102 bölge için 1995-2000 döneminde çalışmalarında, eğitim, işsizlik ve finans sektöründeki uzmanlaşma ve kişi başına gelirin gelir eşitsizliğini pozitif yönde etkilediğini bulurlarken, nüfus yaşlanması, kadınların işgücüne katılımı, kentleşme, tarım ve endüstri değişkenlerinin gelir eşitsizliğini negatif yönde etkilediğini bulmuşlardır. Acar ve Doğruel (2012) seçilmiş MENA ülkelerinde 1980-1997 döneminde kişi başına GSYİH ve kadın işgücü katılım oranının gelir eşitsizliğinde pozitif yönde etkili iken, dışa açıklığın ve özellikle ithalat payının bu eşitsizlikte negatif yönde etkilediğini göstermişler ve geriye kalan değişkenlerin ise etkili olmadığını ortaya koymuşlardır.

Lee vd. (2013) Kore için 1980-2012 döneminde gelir eşitsizliğinin belirleyicilerini araştırdıkları çalışmalarında, gelir eşitsizliği ve büyüme ilişkisinin Kuznets ters U ilişkisini desteklemediği sonucuna varmışlardır. Ayrıca, yatırım artışının gelir eşitsizliğini azaltırken, giderek yaşanan nüfus ve dışa açıklık ise gelir eşitsizliğini arttırmaktadır. Castell-Quintana vd. (2015) Avrupa bölgeleri için büyük buhran öncesi ve dönemi boyunca gelir eşitsizliğini arttıran faktörleri araştırdıkları çalışmalarında, gelir eşitsizliğinin kriz öncesinde azalan, ancak krizle birlikte artışa geçtiğini göstermekle birlikte nispeten düşük gelirli bölgelerdeki gelir artışlarının bu eşitsizliği azalttığına işaret etmiştir. Tarım ve ticaret sektöründeki istihdam payının yüksek olması ise daha yüksek gelir eşitsizliği ile ilişkili olup, yükseköğretim mezunu çalışanlar, teknolojik değişim ve dışa açıklık her ne kadar ekonomik büyümeyi arttırsa da beraberinde gelir eşitsizliklerini de yükseltmiştir.

Turizm sektörüne ilişkin literatüre bakıldığında ilk çalışmaların turizm ve büyüme arasındaki olası bir ilişkiye yoğunlaştığı, ancak zamanla turizm sektörünün bölgesel düzeyde gelir eşitsizliğini azaltmadaki rolüne odaklanan çalışmalarla devam ettiği ve son çalışmaların ise bu sektörün çeşitli ülke gruplarında gelir eşitsizliğine olan etkilerine odaklandığı görülür.

(ii) *Turizm ve Büyüme İlişkisini Araştıran Çalışmalar:* Turizm ve büyüme ilişkisine odaklanan seçilmiş çalışmalara bakıldığında Oh (2005) Kore için 1975:Q1-2001:Q1 döneminde turizm büyümesi ve ekonomik gelişme ilişkisini araştırmış ve turizm kaynaklı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını bulmuştur. Ayrıca, nedenselliğin yönünün büyümeden turizme doğru olduğunu belirterek ekonomik kaynaklı bir turizm büyümesine işaret etmiştir. Kim vd. (2006) Tayvan için Ocak 1971-Temmuz, 2003 döneminde hem turizm kaynaklı ekonomik büyüme hem de ekonomik kaynaklı turizm genişlemesinin birlikte var olduğunu göstermişlerdir. Bu sonuç kaynakların turizm ve diğer sektörler arasında eşit dağıtılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Lee ve Hung (2010) Singapur için 1978-2007 döneminde sağlıktan büyümeye ve turizmden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri bulurlarken, hem sağlık hem de turizm sektörlerinin ekonomik gelişme veya kalkınmada olumlu katkıları olduğunu tespit etmişlerdir. Tang (2011) on iki farklı turizm verisini kullanarak Malezya için Ocak 1995-Şubat 2009 döneminde uluslararası turizm piyasalarının ekonomik büyümeye katkı sağlamadığını veya bir anlamda bu yönde bir nedensellik olmadığını tespit etmiştir. Jalil vd. (2013) Pakistan için 1972-2011 döneminde turizmden ekonomik büyümeye doğru nedensel bir ilişkinin varlığının yanı sıra, diğer kontrol değişkenlerinin (dışa açıklık, sermaye stoku ve enflasyon) etkileri kontrol edildikten sonra, turizm sektöründeki gelişmelerin büyümeyi pozitif yönde etkileyerek büyümeyi arttırdığını bulmuşlardır.

(iii) *Turizm ve Bölgesel Eşitsizlik İlişkisini Araştıran Çalışmalar:* Wen ve Tisdell (1996) turizm sektörünün genellikle kıyısız alanlarda yoğunlaştığı Çin için turizmin mekansal dağılımını sosyo-ekonomik değişkenlerin (nüfus, kişi başına gelir ve büyüme) dağılımı ile karşılaştırdıkları çalışmalarında, talep yanlı turizm göstergelerinin (turist sayısı, turizm gelirleri ve otel gelirleri) mekansal eşitsizliğinin bu değişkenlerdeki eşitsizlikten daha büyük olduğunu bulurlarken, arz yanlı turizm göstergelerinin (otel ve otel odaları sayıları, seyahat ajansları ve otel istihdam miktarı) mekansal eşitsizliğinin ise talep yanlı göstergelerinkinden daha düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bir başka çalışmalarında Wen ve Tisdell (1997) Çin'de turizmin hem talep hem de arz yanlı göstergelerinin bölgesel eşitsizliğe etkilerini inceleyerek uluslararası turizm sektörünün gelişiminin kıyısız alanlarda yoğunlaştığını vurgulamışlar ve en yüksek gelir eşitsizliğinin bu kesimlerde olduğunu bulmuşlardır.

Wen ve Sinha (2009) Çin için 1986-2004 döneminde bölgesel eşitsizliğin büyümeyle birlikte arttığını ve turizm aktivitelerinin kıyısız alanlarda yoğunlaştığını vurgulayarak, turizmin önemli ölçüde bölgesel eşitsizlik yarattığını belirtmişlerdir. Wen ve Tisdell (1996, 1997) çalışmalarına benzer olarak, hem talep hem de arz yanlı turizm göstergelerinin mekansal eşitsizliğe etkilerini araştırmışlar ve talep yanlı göstergelerin bu eşitsizlikte daha etkili olduğunu bulurlarken, gini katsayısının özellikle kıyısız alanlarda yüksek olduğunu ve iç alanlarla birlikte değerlendirildiğinde turizmin mekansal eşitsizliğinin toplamda ülke genelinde daha az

olduğunu tespit etmişlerdir. Zhang vd. (2011) Çin’de 299 şehirde 1999-2007 döneminde ulusal ve uluslararası turist dağılımlarının mekansal bağımlılıklarını araştırdıkları çalışmalarında, yoğunlukları ulusal turizmde daha fazla olmakla birlikte, bu iki dağılımın pozitif ve anlamlı bir komşuluk ilişkisine sahip olduğunu bulmuşlardır.

Incera ve Fernandez (2015) Galicia için 2008 yılında bölgesel bir sosyal hesap matrisi kullanıp hanehalkı gelirleri ve vergi gelirleri kanallarına odaklanarak hem ulusal hem de yabancı turizm tüketimlerinin gelir dağılımına etkilerini (veya bir diğer ifadeyle, bu şekilde yaratılan gelirin hanehalkları arasında nasıl dağıtıldığını) araştırmışlardır. Yabancı turizm tüketiminin yoksulların kazançlarına daha fazla katkı sağladığını ve turizm sektörünün çarpan etkisi üzerinden hükümet gelirlerinde önemli olduğunu tespit etmişlerdir. Li vd (2016) 30 Çin eyaleti için 1997-2010 döneminde turizm gelişmesinin bölgesel gelir eşitsizliğine etkilerini mekansal veri analizi kullanarak inceledikleri çalışmalarında, ulusal turizm sektörünün özellikle verimlilik yayılma etkileri üzerinden bu türden bir eşitsizliği azaltmada etkili olduğu fikrine varmışlardır. Yang ve Wong (2013) Çin’de 341 il için 1999-2006 döneminde ulusal turist akımlarının büyüme oranlarının mekansal dağılımını araştırdıkları çalışmalarında, Wen ve Sinha (2009)’nın bulgularına benzer olarak, turistleri daha fazla çeken alanların genellikle kıyı kesimlerinde kümelenmiş olduğunu ve ulusal turizmle birlikte bölgesel eşitsizliğin düştüğünü bulmuşlardır. Ayrıca, turizm sektörünün ileri ve geri bağlantısı yüksek olduğundan çarpan etkisi üzerinden ülkenin ekonomik gelişime katkı sağladığına dikkati çekmişlerdir. Lv (2019) 113 ülke için 1995-2012 döneminde turizm gelişimi, kişi başına gelir ve nüfusun uzun dönemde bölgesel gelir eşitsizliğini negatif yönde etkilerken, kentleşme ve küreselleşmenin ise pozitif yönde etkilediğini bulmuşlardır. Bunların yanı sıra, Kuznets ters U hipotezi de geçerli olup, turizm sektöründeki gelişmelerden gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü bir nedensellik mevcut iken, ekonomik kalkınma, nüfus, kentleşme, ekonomik küreselleşme ve bölgesel eşitsizlikler arasında ise çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

(iv) *Turizm ve Gelir Eşitsizliği İlişkisini Araştıran Çalışmalar:* Lee (2009) turizm hizmetlerine bağımlı olan ülkelerde gelir eşitsizliğini araştırdığı çalışmasında, ABD için 1990-2000 döneminde bu türden hizmetlere bağımlı olan eyaletlerin turizm hizmetlerine bağımlı olmayan ülkelere göre daha fazla gelir eşitsizliğine sahip olduğunu bulmuşlardır. Alam ve Paramati (2016) 49 gelişmekte olan ülke grubu için 1991-2012 döneminde turizmin gelir eşitsizliğine etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, turizm sektöründeki gelişmelerin gelir eşitsizliğini artırdığını ve bir turizm Kuznets eğrisinin varlığını tespit etmişlerdir. Raza ve Shah (2017) 43 turist varış ülkeleri için 1995-2015 döneminde turizm sektörünün başlangıçta gelir eşitsizliğinde pozitif etkili iken, ülkelerin turizm gelirlerini arttırmaya devam etmeleri halinde gelir eşitsizliğinin azalarak ters U şeklindeki turizm Kuznets eğrisinin geçerli olduğunu

bulmuşlardır. Ayrıca, büyüme, dışa açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlardaki artışların Avrupa ve Amerika bölgelerinde gelir eşitsizliğini azaltmasına karşın, Asya pasifik bölgesinde ise büyüme ve dışa açıklığın gelir eşitsizliğini arttırırken, doğrudan yabancı yatırımların ise bu eşitsizliği azalttığını dile getirmişlerdir.

Mahadevan ve Suardi (2019), 1995-2012 döneminde on üç ülke için turizm sektörünün yoksulluk, yoksulluk açığı ve gelir eşitsizliğine etkilerini araştırmışlardır. Çalışmalarında, bu sektördeki büyümenin yoksulluk ve gelir eşitsizliğini etkilememesine (veya yoksulların sayısını azaltmamasına) karşın, yoksulluk açığını düşürdüğünü (veya bu sektördeki gelişmeler nedeniyle yoksulların sınırın üzerine çıkmasını sağlayacak kadar daha fazla kazandıklarını) tespit etmişlerdir. Uzar ve Eyüboğlu (2019) 1974-2015 döneminde Türkiye için büyüme, dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırım ve reel döviz kurlarını kontrol değişkeni olarak alarak turizm ve gelir eşitsizliği ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında, turizm sektöründeki gelişmelerin gelir eşitsizliğinde arttırıcı yönde etkili olduğunu, ancak büyüme ve dışa açıklığın hem uzun hem de kısa dönemde gelir eşitsizliğini negatif yönlü etkileyerek bu eşitsizliğin azalmasına katkı sağladığını bulmuşlardır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve reel döviz kurlarının ise bu eşitsizlikte herhangi bir etkisinin olmadığını ve belirtilen eğrinin bu ülke için geçerli olduğunu söylemişlerdir.

Fang vd. (2020) 1995-2014 döneminde 71 gelişmekte olan ve 31 gelişmiş ülkeden oluşan 102 ülke için çeşitli turizm göstergelerinin gelir eşitsizliğine etkilerini araştırarak, ilk grup ülke ve tüm örneklem için küreselleşme gelir eşitsizliğini arttırmakla birlikte, çeşitli turizm göstergelerinin gelir eşitsizliğini azalttığını bulmuşlardır. Ayrıca, gelişmiş ülke grubu için hem küreselleşme hem de turizm göstergelerinin gelir eşitsizliğinde anlamsız etkileri olduğunu dile getirmişlerdir. Ghosh ve Mitra (2021) 1995-2016 döneminde 41 ülke için turizm sektörü ve gelir eşitsizliği ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, yüksek gelişmiş ülkeler için turizm gelirlerinin gelir eşitsizliğini etkilememesine karşın, dışa açıklığın gelir eşitsizliğinde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, bu grup için turizm Kuznets eğrisinin varlığını doğrularken, gelişmekte olan ülkeler için ise bu eğrinin N şeklinden olduğunu bulmuşlardır. Nguyen vd (2021) 97 ülke için 2002-2014 döneminde ülkeleri üç farklı gelir gruplarına ayırarak ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki geleneksel Kuznets eğrisini doğrulamışlardır. Sanayileşme ve dışa açıklığın ise gelir eşitsizliğini negatif yönde etkilerken, yurtiçi turizm harcamaları ile uluslararası seyahat ve turizm harcamalarının gelir eşitsizliğini pozitif yönde etkilemesine karşın, yabancı turizm harcamaları, uluslararası turizm gelirleri ve turist varışlarının ise gelir eşitsizliğini negatif yönde etkilediğini bulmuşlardır. Ayrıca, kurumsal kalitenin düşük ve orta gelirli ülkelerde gelir eşitsizliğini pozitif yönde etkilediği belirtilirken, yüksek gelirli ülkelerde kurumsal kalitenin gelir eşitsizliğini azalttığını dile getirmişlerdir.

Chi (2021), 20 gelişmiş ülke ile 16 gelişmekte olan ülkeler için 1995-2015 döneminde, turizm ve gelir eşitsizliği ilişkisinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklı olduğunu ortaya koyarken, Ghosh ve Mitra (2021)'ya benzer olarak ters U eğrisi yerine N şeklinden bir turizm Kuznets eğrisinin varlığını tespit etmiştir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelere çift yönlü bir nedensellik olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğinden turizme doğru tek yönlü bir nedensellik etkisi bulunmuştur. Son olarak, Zhang (2021) turizmin gelir eşitsizliğine etkisini incelemek için bir meta analizi yaparak bu sektörün gelir eşitsizliğini arttırdığını gösterirken, ekonomik büyüme, dışa açıklık ve örneklem özelliklerinin ise turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini hafiflettiğini belirtmiştir.

Sonuç olarak, yazın incelemesi genel olarak değerlendirildiğinde gelir eşitsizliğinin belirleyicileri, turizm sektörünün büyüme, bölgesel eşitsizlik ve gelir eşitsizliği ile ilişkileri detaylı olarak tartışılmıştır. Gelir eşitsizliğinin belirleyicilerine yönelik çalışmaların genel olarak çeşitli ekonomik ve kurumsal faktörlerin yanı sıra Kuznets (1955) ters U hipotezinin testine yönelik olduğu görülürken, daha sonraki çalışmaların ise turizm sektöründeki değişimlerin ve verimlilik etkileri üzerinden yarattığı ileri ve geri bağlantılar üzerinden de gelir eşitsizliğine etkilerinin tartışılmaya başlandığı dikkati çekmektedir. Bu fikrin tarihsel süreç içerisinde aslında ilgili sektörün büyüme ve bölgesel eşitsizlik tartışmalarından daha sonra olduğu belirtilebilir.

3. Veri Seti, Model, Teorik Beklentiler ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmada detayları ek 1'de verilmekle birlikte kullanılan veri seti, *WTTC (World Travel&Tourism Council)*, *WDI (World Development Indicators)* ve *SWIID (Standardized World Income Inequality Database)* veri tabanlarından elde edilmiştir. On dokuz avro bölgesi ülkesi⁶ için veri setinin elde edilebilirliğine bağlı olarak 2002-2016 döneminde “turizm sektörünün gelir eşitsizliğine olan etkileri” Driskoll-Kraay dirençli sabit etkiler modeli kullanılarak aşağıdaki model ile tahmin edilir:

$$\ln gini_{it} = \varphi_{it} + \delta Z'_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3.1)$$

Burada (3.1) nolu denklemde i ($i=1,2,\dots,N$) ülkeleri ve t ($t=1,2,\dots,T$) zamanı temsil ederken, φ sabit terimi, δ kesişim terimini ve ε_{it} ise hata terimini göstermektedir. Ayrıca, Z' kontrol değişkenleri vektörü olup içerisinde büyüme, dışa açıklık, kentleşme, doğrudan

⁶ Bunlar, Kıbrıs, Estonya, Finlandiya, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, Malta, Hollanda, Portekiz, Slovakya, Avusturya, Belçika, Slovenya ve İspanya'dır.

yabancı yatırımlar, işgücü ve turizm gelirlerini içermektedir. Eşitsizliği gösteren değişken gini katsayısının tahmini değeri iken, büyüme değişkeni olarak satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına gelirin logaritmik halidir. Kentleşme değişkeni için şehir nüfusunun toplam nüfusuna oranı kullanılmakta, doğrudan dış yatırımlar olarak GSYİH'nın bir oranı olarak doğrudan yabancı yatırımlar (net akımlar) kullanılmaktadır. İşgücü değişkeni için işgücüne katılım oranı kullanılırken, turizm gelirleri olarak turizm ve seyahat sektörünün GSYİH'ya katkısı dikkate alınmıştır.

Çalışmanın temel hedefi belirtilen ülke grubu için diğer kontrol değişkenlerinin etkileri kontrol edildikten sonra turizm ve gelir eşitsizliği arasındaki olası pozitif veya negatif bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Modelde bağımlı değişken gini katsayısı veya gelir eşitsizliği iken, diğerleri ise bu eşitsizliğin iktisadi belirleyicileri olarak açıklayıcı veya bağımsız değişkenleri temsil etmektedir. Tüm değişkenler endeks, yüzdelik ve oran şeklinde olduğundan dağıtımsal özelliklerin yaratabileceği sorunların üstesinden gelebilmek ve modelde tahmin edilen katsayıların her birini esneklik cinsinden açıklayarak ortak bir birime dönüştürmek için (Alam ve Paramati, 2016: 116; Raza ve Shah, 2017: 877), doğal logaritmik formda modele dâhil edilmiştir. Modelde çoklu doğrusallık sorunu yarattığı için turizm değişkeninin karesi modele dâhil edilmemiştir.

• **Büyüme (Ingdp):** Çalışmada logaritmik reel kişi başına düşen GSYİH şeklinde hesaplanmaktadır. Gelir eşitsizliğindeki artışlar yatırımlar üzerinden bir yeniden dağılım mekanizması yaratarak büyümeyi azaltabilmektedir. Ancak ters nedensellik ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada logaritmik kişi başına düşen reel GSYİH ile ölçülen büyümeden gelir eşitsizliğine doğru olası bir nedensellik test edilmektedir. Bu amaçla çoklu doğrusallık sorunundan kaçınmak için büyümenin karesi modele dâhil edilmemiştir. Geleneksel Kuznets eğrisinin varlığı altında büyüme oranı arttıkça gelir eşitsizliği başlangıçta artabilirken, kalkınmanın ilerleyen aşamalarında bu artış gelir eşitsizliğini giderek azaltabildiğinden, büyüme değişkeninin işareti pozitif veya negatif olabilmektedir (Barro, 2000: 5, 6).

• **Dışa Açıklık (Intrade):** Toplam dış ticaret hacminin (ihracat ve ithalatların toplamı) GSYİH içindeki yüzdelik payıdır. Ülkeler dışa açıldıkça daha düşük bir fiyatta yeni ürünlerin üretimi üzerinden piyasa büyüklüğü artmakta ve insanların yaşam standartları ile satın alma güçleri de yükselmektedir. Bu koşullarda dışa açıklık doğrudan yabancı yatırımlar üzerinden ekonomik liberalizasyonu beslediği için gelir eşitsizliğini azaltması beklenmektedir (Ghosh ve Mitra, 2021: 2). Ancak, bu açıklık gelir eşitsizliğini arttırabilmektedir. Bu değişken ya ücretler ya da büyüme üzerinden dış ticaret ile ilgili yapısal değişimleri de yakalayabilmektedir. Dışa açıklık veya küreselleşme sermaye, işgücü ve malların sınırlar arasında serbest hareketi üzerinden eşitsizliği etkilemektedir. Dolayısıyla bu değişken ticaret

akımları ve faktör hareketlerinin eşitsizliği nasıl arttırabileceğini de ortaya koymaktadır (Acar ve Doğruel, 2012: 278, 282, 284).

- **Kentleşme (Inurban):** Kent nüfusunun toplam nüfustaki yüzdeleri şeklinde ölçülmektedir. Kırsal ve kentsel nüfuslar arasındaki farklılıklar gelir eşitsizliğini etkileyebilmektedir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde kentleşme tarımdan sanayiye doğru kayma nedeniyle kaçınılmaz bir olgu iken, kırsal alanlar kentsel alanlara göre daha düşük bir ortalama kişi başına gelire sahip olup kalkınmanın erken aşamalarında (sanayileşme süreci boyunca) daha yüksek gelir eşitsizlikleri yaratma eğilimindedir. Bununla birlikte, kalkınmanın daha sonraki aşamalarında farklı gelir düzeylerindeki bireylerin sosyal politikalara ulaşılabilirliği ve artan eğitim fırsatları nedeniyle gelir eşitsizliğinde düşme beklenmektedir (Acar ve Doğruel, 2012: 277).

- **Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Infli):** Net doğrudan yabancı yatırım girişlerinin GSYİH'ya oranı şeklinde modele dâhil edilmektedir. Bu yatırımlar ekonominin tüm kesimlerine eşit biçimde dağıtılamadığında gelir eşitsizliğini arttırması beklenmekle birlikte, tam tersi bu eşitsizliği azaltabilmektedir (Alam ve Paramati, 2016: 124; Raza ve Shah, 2017: 881). Kuzey-güney modelleri kapsamında yoksul ülkelerde nispeten ucuz işgücünün varlığı, daha zengin ülkelerdeki firmaların maliyet kaynaklı dikey doğrudan yabancı yatırımlar üstlenmelerini teşvik edebildiğinden, "FDI daha yoksul ülkelerde yetenek primini yükselterek gelir eşitsizliğini de arttırabilir". Çünkü dikey FDI zengin ve yoksul ülkeler arasındaki büyük ücret farklılıklarından kaynaklanma eğilimindedir. Yatay FDI ise genellikle gelişmiş ülkelerde geçerli olup, çok uluslu şirketler ulusal firmalardan daha yetenek yoğun olduklarından, yetenekli işgücü için talebi arttırarak daha büyük gelir eşitsizliğine yol açabilmektedir. Bunların yanı sıra, gelişmiş ülkeler sadece kaynak değil aynı zamanda FDI çeken ülkeler (host) de olabileceğinden bu koşullarda yetenekli işgücüne olan talep azalacağından gelir eşitsizliği bu türden ülkelerde uzun dönemde azalabilmektedir (Herzer ve Nunnenkamp, 2011: 2, 3).

- **İşgücü (Inlabor):** Toplam işgücüne katılım oranı gösterge olarak kullanılmaktadır. Ekonomide kadınların işgücüne katılım oranı arttıkça onların daha düşük ücretle çalıştırıldıkları düşünüldüğünden bu göstergenin gelir eşitsizliğini arttırması beklenmektedir (Acar ve Doğruel, 2012: 284).

- **Turizm (Intourism):** Turizm ve seyahat sektörünün GSYİH'ya toplam yüzdeleri katkısı şeklinde ölçülmekte ve turizm gelirlerini temsil etmektedir. Literatürde turizmin gelir eşitsizliğine etkisine ilişkin herhangi bir fikir birliği olmamakla birlikte, daha önce belirtilen fiyat, kazanç ve vergi gelirleri kanalları üzerinden turizm sektörü gelir dağılımını

etkileyebildiği için beklenen işareti belirsizdir ve bu sektördeki gelişmeler gelir eşitsizliğini arttırabilir veya azaltabilir (Uzar ve Eyüboğlu, 2019: 823, 824).

Çalışmada ek 2'deki korelasyon matrisi sonuçlarına genel olarak bakıldığında tüm değişkenlerin logaritmik değerleri olmakla birlikte, turizm ve gelir eşitsizliği veya gini arasında pozitif veya doğru orantılı bir ilişki olduğu görülürken, geri kalan tüm değişkenler ve gelir eşitsizliği arasında negatif veya ters yönlü bir ilişkinin varlığı dikkati çekmektedir. Çalışmada modelleme öncesi makroekonomik değişkenler arasındaki olası bir çoklu doğrusallık (multicollinearity) sorununun üstesinden gelebilmek için varyans büyütme faktörü (variance inflation factor, VIF) testi yapılmış ve sonuçları ek 3'de sunulmuştur. Buna göre VIF değerleri beşten küçük olduğu için ilgili değişkenler arasında herhangi bir çoklu doğrusallık sorununun olmadığı görülmüş ve bu değişkenler arasındaki olası ilişkilerin ortaya konulması için tahmin aşamasına geçilmiştir.

Tablo 2'de raporlanan diagnostik testlerin sonuçlarına bakıldığında, modelde Frees (1995) yatay kesit bağımlılık testinin sonucunda hesaplanan değer %5 anlamlılık düzeyindeki tablo değerinden daha büyük olduğu için boş hipotez reddedilir ve çalışmada yatay kesit bağımlılık veya bir diğer ifadeyle birimler arası korelasyon sorununun olduğu görülür⁷. Diğer yandan, modelde değişen varyans için modifiye edilmiş Wald testi ve otokorelasyon için Wooldridge testlerinin sonuçları değerlendirildiğinde, bu testlerin boş hipotezleri reddedildiğinden değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının da varlığı tespit edilmiştir. Modelde otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının bir arada görülmesi sonucunda kullanımı uygun olan “Driscoll-Kraay dirençli standart hatalı panel sabit etkiler yöntemi” tercih edilmiş ve çalışmanın sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Son olarak, F testi sonucu ise genel olarak modelin anlamlı olduğunu göstermiştir⁸.

---

⁷ Literatürde Friedman (1937) ve Pesaran (2004) testlerinin boş hipotezleri reddedememe veya yatay kesit bağımlılığının olmaması yönünde sonuçlar verebildiği iyi bilindiğinden (Hoyos ve Sarafidis, 2006), çalışmada Frees testinin kullanımı tercih edilmiştir.

⁸ Çalışmada Stata 12.0 programı kullanılmıştır.

Tablo 2: Driscoll-Kraay Dirençli Standart Hatalı Panel Sabit Etkiler Modeli Sonuçları

İngini	Katsayı	Driscoll/Kraay Standart Hata	t istatistiği	Olasılık Değeri
<i>lngdp</i>	-0,0518902	0,0124252	-4,18	0,001***
<i>lnfdi</i>	-0,0023303	0,0007656	-3,04	0,009**
<i>lntrade</i>	0,0521842	0,012129	4,30	0,001***
<i>lnurban</i>	0,288525	0,0361162	7,99	0,000***
<i>lnlabor</i>	0,2493411	0,0428269	5,82	0,000***
<i>ln tourism</i>	-0,0373774	0,0184012	-2,03	0,062*
<i>sabit</i>	1,522403	0,2391663	6,37	0,000***
<i>Modifiye Edilmiş Wald Testi $\chi^2(19)$</i>	891,82			0,000***
<i>Wooldridge F(1,27)</i>	475,672			0,0000***
<i>Frees</i>	7,286			
<i>F(6. 14)</i>	161,24			0,000***
<i>Gözlem Sayısı</i>	264	264	264	264
<i>Grup/Ülke Sayısı</i>	19	19	19	19

Not:***,**,* sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Frees yatay kesit bağımlılık testi için %5 anlamlılık düzeyinde kritik değer 0.8391'dir.

Tablo 2'deki ampirik sonuçlar büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm gelirlerinin gelir eşitsizliğini negatif yönlü etkileyerek bu eşitsizliği azaltıcı yönde katkı sağladığını gösterirken, dışa açıklık veya küreselleşme, kentleşme oranı ve işgücü ise gelir eşitsizliğini pozitif yönlü etkileyerek bu eşitsizliği arttırıcı yönde etkilediği dikkati çekmektedir. Daha açık olarak, büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve turizm sektörünün gelişmesinde %1'lik artışlar, sırasıyla gelir eşitsizliğini yaklaşık olarak % 0,05, % 0,002 ve % 0,037 azaltırken, dışa açıklık, kentleşme ve işgücündeki %1'lik artışlar ise sırasıyla % 0,05, % 0,28 ve % 0,24 bu eşitsizliği arttırmaktadır. Diğer kontrol değişkenlerinin etkileri kontrol edildikten sonra

avro bölgesi için turizm sektöründeki gelişmelerin gelir eşitsizliğinin azalmasına katkı sağladığı görülmektedir. Bu sonuç Alam ve Paramati (2016), Uzar ve Eyüboğlu (2019), Mahadevan ve Suardi (2019), Chi (2021), Ghosh ve Mitra (2021)'nin çalışmalarının sonuçları ile çelişirken, Raza ve Shah (2017) ve Fang vd. (2020)'nin çalışmalarıyla uyum sağlamaktadır. Diğer yandan, büyüme ve doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliğinde negatif ancak dışa açıklık değişkeninin pozitif ve anlamlı olması Herzer ve Nunnenkamp (2011) ve Raza ve Shah (2017)'in sonuçları ile uyum sağlamasına karşın, Nguyen vd. (2021)'nin sonuçlarıyla çelişmektedir. Kentleşme, dışa açıklık ve işgücü oranlarındaki artışların gelir eşitsizliğini arttırması beklentilerle uyumlu çıkmıştır. Büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlardaki artışların gelir eşitsizliğini azaltması ise avro bölgesinin uzun dönemde gelişmiş bir ülke grubu olarak Kuznets ters U eğrisinin sağ veya azalan tarafında olduğunu göstererek turizm sektörünün gelişmesinin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisini desteklemektedir. Ayrıca, bu sonuçlar Rodriguez-Pose ve Tselios (2009) ve Acar ve Doğruel (2012)'in işgücüne ilişkin öngörülerıyla uyumlu iken, diğer değişkenler (büyüme, kentleşme ve dışa açıklık) yönünden ise çelişkilidir.

4. Sonuç

Turizm sektörü tüm ülke ekonomileri açısından önemli bir yere sahiptir. Bir ülkedeki işgücü büyümesi, gelir artışları, vergi gelirleri ve dövizin elde edilmesi noktasında turizm sektörünün yeri diğer sektörlerle nazaran farklıdır. Bu çalışmada ise turizm sektörünün önemi dikkate alınarak turizm gelirleri ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki, avro bölgesi dikkate alınarak incelenmiştir. Bahsi geçen analizde turizm gelirlerinin yanı sıra kontrol değişkenleri olarak büyüme, dışa açıklık, kentleşme, doğrudan yabancı yatırımlar ve işgücü de analizlere dâhil edilmiştir. Çalışmanın odak noktası olan turizm sektörü dikkate alındığında, turizm sektörünün bir taraftan istihdam fırsatları ve döviz gelirleri yaratarak ekonomide büyümeye neden olduğu düşünülürken, diğer taraftan gelir eşitsizliğini de etkileyebildiği belirlenmiştir. Avro bölgesi için 2002-2016 dönemi dikkate alınarak yapılan ekonometrik analizde turizm sektörünün gelir eşitsizliğini azalttığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuç Raza ve Shah (2017) ve Fang vd. (2020)'nin çalışmalarıyla uyumludur. Ülkeye giren turist sayısı arttıkça turistik mal ve hizmetlere olan talepler ile düşük gelir grupları için istihdam fırsatları da arttığından üretimde artış olurken gelir eşitsizliği azalabilmektedir. Ayrıca, turizmin gelir dağılımını iyileştirmesi turizmle ilgili mallar ve hizmetlerin üretiminin mümkün olduğu kadar kapsayıcı olması ve bu türden aktivitelerin dezavantajlı gruplara yönelik olmasına da bağlıdır. Aksi takdirde, gelir eşitsizliği azalmak yerine giderek artabilir. Avro bölgesi hükümetleri turizm sektörünün özellikle vasıfsız işgücü için istihdam yaratarak işsizlik ve yoksulluğu kontrol altında tuttuğunun

veya zenginden yoksula doğru gelir dağılımını iyileştirmede ve istihdam yaratmada önemli olduğunun farkında olmalıdırlar. Bununla birlikte, sosyal harcama ve transferlerin artırılması ile beşeri sermaye gelişimine yönelik yüksek harcamalarla gelir dağılımında eşitlik sağlanmalıdır. Turizm hükümet gelirlerinin kaynaklarından biri olduğundan geliri yeniden dağıtmada kullanılan bir araç olup hükümetin “yoksulların refahını iyileştirmek için bu yeni gelirleri nasıl dağıttığı da önemlidir”. Örneğin bunlar çeşitli sosyal refah planları (veya turizm ile ilgili hizmetlerde çalışan niteliksiz işçilere eğitim hizmeti verilmesi ve minimum ücret politikaları) üzerinden düşük gelirliler arasında yeniden dağıtılabılır (Alam ve Paramati, 2016: 112, 124; Raza ve Shah, 2017: 881; Uzar ve Eyüboğlu, 2019: 824; Fang vd., 2020: 20).

Büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki bu negatif ilişkinin dikkate alınan ülkelerin gelişmiş ülkeler olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Diğer yandan gelir eşitsizliği ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki negatif ilişkinin varlığı Herzer ve Nunnenkamp (2011) ve Raza ve Shah (2017)’in analiz sonuçları ile de uyumludur. Diğer yandan dışa açıklık, kentleşme ve işgücü gibi faktörlerin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi pozitif bulunmuştur. Bu durum, Herzer ve Nunnenkamp (2011) ve Raza ve Shah (2017), Rodriguez-Pose ve Tselios (2009) ve Acar ve Doğruel (2012)’in bulgularıyla paralellik taşımaktadır.

Elde edilen bulgulara göre turizm sektörü dikkate alınarak bir takım politika önerilerinde bulunmak mümkündür. Hükümetler yiyecek-içecek hizmetleri veren işyerleri (lokanta), oteller ve ulaşım sektörleri açısından turizm sektörüne yatırımları arttırmak için uygun ortam sağlanmalı ve bu kapsamdaki regülasyonları azaltmalıdır. Ayrıca, ülkeye turist çekebilmek ve turizm talebini arttırabilmek için de teşvikler yapılmalı, etkin yeniden dağıtım politikaları uygulanmalı (turizm sektöründen elde edilen vergiler finansal ve finansal olmayan sosyal refah programları üzerinden yoksullara dağıtılmalı), destekler sağlanmalı, düzenli bir ücret politikası izlenmeli, çok uluslu firmaların yanı sıra yeni firmaların oluşumu da özendirilmelidir. Sonuçta, turizm talebinin artması istihdam fırsatları yaratmakta ve yüksek vergi gelirleri ile yoksulların yaşam standartlarında artış üzerinden gelir eşitsizliğini azaltabilmektedir (Raza ve Shah, 2017: 882). Gelecek çalışmalar açısından turizm sektörünün farklı gelir eşitsizliği göstergelerine etkilerinin araştırılmasının yanı sıra mikro bazlı veya firma düzeyinde veri seti ile çeşitli analizler de yapılabilir.

Kaynakça

- Acar, Sevil and Doğruel, Fatma; (2012), “Sources of inequality in selected MENA countries”, *Structural Change and Economic Dynamics*, 23, pp.276-285. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2012.03.004>
- Adams, Richard. H. and Page, John; (2003), “Poverty, Inequality and growth in selected middle east and north africa countries 1980-2000”, *World Development*, 31(12), pp.2027-2048. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2003.04.004>
- Alam, Md Samsul and Paramati, Sudharshan Reddy; (2016), “The impact of tourism on income inequality in developing economies: does Kuznets curve hypothesis exist”, *Annals of Tourism Research*, 61, pp.111-126. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.09.008>
- Bahmani-Oskooee, Mohsen, Hegerty, Scott W. and Wilmeth, Harvey; (2008) “Short-run and long-run determinants of income inequality: evidence from 16 countries”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 30(3), pp.463-484. <https://doi.org/10.2753/PKEO160-3477300308>
- Barro, Robert J. (2000). Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*, 5, pp.1-32.
- Castells-Quintana, David, Ramos, Raul and Royuela, Vicente; (2015), “Income inequality in European regions: Recent trends and determinants”, *Review of Regional Research*, 35(2), pp.123-146. <https://doi.org/10.1007/s10037-015-0098-4>
- Chi, Junwook; (2021), “Revisiting the tourism-inequality nexus: evidence from a panel of developed and developing economies”, *Current Issues in Tourism*, 24(6), pp.755-767. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1743243>
- Deininger, Klaus and Squire, Lyn; (1998), “New ways of looking at old issues: inequality and growth”, *Journal of Development Economics*, 57, pp.259-287. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(98\)00099-6](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(98)00099-6)
- Fang, Jianchun, Giray Gözgör and Paramati, Sudharshan R.; (2020), “The impact of tourism growth on income inequality: evidence from developing and developed economies”, *Tourism Economics*, XX(X), pp.1-23. <https://doi.org/10.1177%2F1354816620934908>
- Frees, Edward W.; (1995), “Assessing cross-sectional correlation in panel data”, *Journal of Econometrics*, 69, pp.393-414. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01658-M](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01658-M)
- Friedman, Milton; (1937), “The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance”, *Journal of the American Statistical Association*, 32, pp.675–701.
- Ghosh, Sudeshna and Mitra, Subrata K.; (2021), “Tourism and inequality: a relook on the Kuznets Curve”, *Tourism Management*, 83, 104255, pp.1-8. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104255>

- Herzer, Dierk and Nunnenkamp, Peter; (2011), “FDI and Income Inequality: evidence from Europe”, *Kiel Working Papers*, No: 1675, pp.1-21.
- Hoyos, Rafael E. D. and Sarafidis, Vasilis (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel data models. *Stata Journal*. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1536867X0600600403> (Erişim Tarihi: 22.04.2022).
- Incera, Andre C. and Fernandez, Melchor F.; (2015), “Tourism and income distribution: evidence from a developed regional economy”, *Tourism Management*, 48, pp.11-20. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.10.016>
- Jalil, Abdul, Tahir Mahmood and Idrees, Muhammad; (2013), “Tourism-growth nexus in Pakistan: evidence from ARDL bounds tests”, *Economic Modelling*, 35, pp.185-191. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.06.034>
- Kim, Hyung Jeong, Ming-Hsiang H. Chen and Jang, SooCheoung S.; (2006), “Tourism expansion and economic development: the case of Taiwan”, *Tourism Management*, 27, pp.925-933. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.05.011>
- Kuznets, Simon; (1955), “Economic growth and income inequality”, *American Economic Review*, 45(1), pp.1-28.
- Lee, Haa Young, Kim, Jongsung and Cin, Beom C.; (2013), “Empirical analysis on the determinants of income inequality in Korea”, *International Journal of Advanced Science and Technology*, 53(1), pp.95-109.
- Lee, Sankwon; (2009), “Income inequality in tourism services-dependent countries”, *Current Issues in Tourism*, 12(1), pp.33-45. <https://doi.org/10.1080/13683500802248001>
- Lee, Chew G. and Hung, Woan T; (2010) “Tourism, health and income Singapore”, *International Journal of Tourism Research*, 12, pp.355-359. <https://doi.org/10.1002/jtr.755>
- Li, Hengyun J., Li Chen, Gang Li and Goh, Carey; (2016), “Tourism and regional income inequality: evidence from China”, *Annals of Tourism Research*, 58, pp.81-99. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.02.001>
- Ly, Zhike; (2019), “Deepening or lessening? The effects of tourism on regional inequality”, *Tourism Management*, 72, pp.23-26. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.11.009>
- Mahler, Vincent A.; (2002), “Exploring the subnational dimension of income inequality: an analysis of the relationship between inequality and electoral turnout in the developed countries”, *International Studies Quarterly*, 46(1), pp.117–42.
- Mahadevan, Renuka and Suardi, Sandy; (2019), “Panel evidence on the impact of tourism growth on poverty, poverty gap and income inequality”, *Current Issues in Tourism*, 22(3), pp.253-264. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1375901>

- Nguyen, Canh. P., Schinckus, Christophe, Su, T. Dihn, and Chong, Felicia H. L.; (2021), "The influence of tourism on income inequality", *Journal of Travel Research*, 60(7), pp.1426-1444. <https://doi.org/10.1177%2F0047287520954538>
- Oh, Chi-Ok; (2005), "The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy", *Tourism Management*, 26, pp.39-44. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2003.09.014>
- Perugini, Christiano and Martino, Gaetano; (2008), "Income inequality within European regions: determinants and effects on growth", *Review of Income and Wealth*, 54(3), pp.373-406. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.2008.00280.x>
- Pesaran, M. Hashem; (2004), "General diagnostic tests for cross section dependence in panels", *Cambridge Working Papers in Economics* No. 0435
- Raza, Ali S. and Shah, Nida; (2017), "Tourism growth and income inequality: does Kuznets curve hypothesis exist in top tourist arrival countries", *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 22 (8), pp.874-884. <https://doi.org/10.1080/10941665.2017.1343742>
- Rodríguez-Pose, Andres and Tselios, Vassilis; (2009), "Education and income inequality in the regions of the European Union", *Journal of Regional Science*, 49(3), pp.411-437. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2008.00602.x>
- Stiglitz, Joseph E.; (2014), "Eşitsizliğin Bedeli", 2. Baskı, İletişim Yayıncılık A. Ş. , İstanbul.
- SWIID (2009), "The Standardized World Income Inequality Database", <https://fsolt.org/swiid/>
- Uzar, Umut and Eyüboğlu, Kemal; (2019), "Can tourism be a key sector in reducing income inequality? An empirical investigation for Turkey?", *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 24(8), pp.822-838. <https://doi.org/10.1080/10941665.2019.1636105>
- Tang, Choor F.; (2011), "Is the tourism-led growth hypothesis valid for Malaysia? A view from disaggregated tourism markets", *International Journal of Tourism Research*, 13, pp.97-101. <https://doi.org/10.1002/jtr.807>
- Wen, Jie and Tisdell, Clem; (1996), "Spatial distribution of tourism in China: economic and other influences", *Tourism Economics*, 2(3), pp.235-250. <https://doi.org/10.1177%2F135481669600200303>
- Wen, Jie and Tisdell, Clem; (1997), "Regional inequality and tourism distribution in China", *Pasific Tourism Review*, 1, pp. 119-128.
- Wen, Julie J. and Sinha, Corazon; (2009), "The spatial distribution of tourism in China: trends and impacts", *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 14 (1), pp.93-104. <https://doi.org/10.1080/10941660902756776>

Yang, Yang, K. and Wong, Kevin F.; (2013), “Spatial distribution of tourist flows to China’s cities”, *Tourism Geographies*, 15 (2), pp.338-363. <https://doi.org/10.1080/14616688.2012.675511>

Zhang, Yan, Jian-Hua, Xu and Zhuang, Pei-Jun; (2011), “The spatial relationship of tourist distribution in Chinese cities”, *Tourism Geographies*, 13 (1), pp.75-90. <https://doi.org/10.1080/14616688.2010.529931>

Zhang, Jiekuan; (2021), “The effects of tourism on income inequality: A meta-analysis of econometrics studies”, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48, pp.312-321. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.07.009>

Ek 1: Veri Seti ve Tanımları

Değişken	Tanımı	Kaynak
Eşitsizlik (Ingini)	Estimate of Gini index (inequality in equivalized household disposable income)	Solt (2009) veya SWIID
Turizm (Intourism)	Total contribution of tourism and travel sector to GDP, (% of GDP)	WTTC Data Gateway
İşgücü (Inlabor)	Labor force participation rate, total (% of total population ages 15+) (modelled ILO estimate)	The World Bank, WDI
Büyüme (Ingdp)	GDP per capita, PPP (constant 2011 international \$)	The World Bank, WDI
Dışa Açıklık (Intrade)	Trade (% of GDP)	The World Bank, WDI
Kentleşme (Inurban)	Urban population (% of total)	The World Bank, WDI
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Infdi)	Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	The World Bank, WDI

Ek 2: Korelasyon Matrisi

	<i>lngini</i>	<i>lngdp</i>	<i>lnfdi</i>	<i>Intrade</i>	<i>lnurban</i>	<i>lnlabor</i>	<i>Intourism</i>
<i>lngini</i>	1,0000						
<i>lngdp</i>	-0,3731	1,0000					
<i>lnfdi</i>	-0,1608	0,1323	1,0000				
<i>Intrade</i>	-0,3458	0,2462	0,5619	1,0000			
<i>lnurban</i>	-0,1874	0,5189	0,2240	0,1599	1,0000		
<i>lnlabor</i>	-0,1794	0,3598	0,0282	0,0474	0,0516	1,0000	
<i>Intourism</i>	0,1372	0,0073	-0,1075	-0,2301	-0,0793	-0,1228	1,000

Kaynak: Yazarlar tarafından Stata 12.0 programı kullanılarak hesaplanmıştır.

Ek 3: VIF Testi Sonuçları

Değişken	VIF
<i>lnfdi</i>	1,93
<i>Intrade</i>	1,90
<i>lnurban</i>	1,67
<i>lngdp</i>	1,36
<i>lnlabor</i>	1,30
<i>Intourism</i>	1,20
Ortalama VIF	1,56

Kaynak: Yazarlar tarafından Stata 12.0 programı kullanılarak hesaplanmıştır.

Ek 4: Betimleyici İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
<i>gini</i>	285	29,48702	3,444245	23,3	35,6
<i>gdp</i>	285	36176,33	15543,26	13091,22	97864,2
<i>urban</i>	285	72,83891	12,73667	50,857	97,919
<i>labor</i>	285	57,98416	4,269641	47,854	66,392
<i>tourism</i>	285	10,71671	4,26006	3,81139	28,2188
<i>trade</i>	285	125,444	73,44018	45,41876	408,362
<i>fdi</i>	285	14,19809	45,11755	-58,32288	451,7155

Kaynak: Yazarlar tarafından Stata 15.0 programı kullanılarak hesaplanmıştır.